

САМОСТІЙНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ: ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОГО РОЗВИТКУ

Павлюк М. М.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

***Анотація.** У статті розглядаються психологічні механізми розвитку самостійності як особистісної якості майбутніх фахівців. Передумови становлення окремих компонентів самостійності. Розкрито потенціал психологічних теорій особистості у контексті природи самостійності, глибинних витоків феномена вивченої безпорадності як протилежного полюса самостійності як системної якості особистості. Визначено перспективи їх застосування у напрямку цілеспрямованого розвитку самостійності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки.*

***Ключові слова:** самостійність, майбутні фахівці, професійна підготовка, вивчена безпорадність, компоненти самостійності.*

Актуальність дослідження. Однією із системотвірних якостей особистості є її самостійність, що набуває особливої ваги в умовах глобальних трансформацій у сучасному суспільстві. Серед вимог працедавців щодо особистості майбутнього фахівця – нестандартність мислення, ініціативність, незалежність, дослідницькі уміння, відкритість до постійного навчання. Перелічені вимоги заходять своє відображення в процесі розвитку самостійності, яка дає змогу ставити нові проблеми та вирішувати їх.

Зміни орієнтирів у освітній галузі, також зводяться до необхідності посилення значимості такої особистісної якості як самостійність у процесі підготовки фахівців до майбутньої професійної діяльності. Зокрема ідеї збільшення часу на практичну підготовку студентів у порівнянні із теоретичною, збільшення ролі науково-дослідницького компонента у системі вищої освіти, підвищення професійної мобільності тощо. Усе це викликає до життя розгортання нових наукових пошуків у напрямку розвитку самостійної майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку самостійності розглядалася з різним ступенем узагальнення ще з найдавніших часів і сягає своїм корінням у глибину античності. Відомі зокрема ідеї щодо розвитку самостійності з праць Платона, Сократа, Арістотеля.

У дослідженнях із психології про феномен самостійності зустрічаємо прямо чи опосередковано у різних як вітчизняних, так і зарубіжних концепціях особистості. Зокрема можна згадати ідеї представників гуманістичного напрямку К. Роджерса, А. Маслоу про прагнення до самоактуалізації як найвищу духовну потребу людини. Чи ідеї когнітивно-біхевіорального напрямку психології, зокрема про ідеї “стимул-реакцій” та феномен вивченої безпорадності. У дослідженнях самостійність розглядалася по-різному: як вольова властивість особистості, як здатність систематизувати,

планувати, регулювати й активно здійснювати свою діяльність без постійного керівництва і практичної допомоги ззовні (В. І. Бродовські, І. П. Патрік, Д. А. Цірінг, В. Я. Яблонко), як узагальнена властивість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці й почутті власної відповідальності за свою діяльність і поведінку, активній роботі думок, почуттів, волі (С.Ю. Головін), що свідчить про визнання стійкості самостійності як особистісного утворення, що забезпечує визначений характер і рівень поведінки та діяльності.

Самостійність є результатом великої внутрішньої роботи людини, її здатності ставити не лише окремі цілі, завдання, але й визначати напрямок власної діяльності (С.Л. Рубінштейн).

За терміном “самостійність” у різних авторів криється різноманітний психологічний зміст. Як у вітчизняній, так і у зарубіжній психології думки вчених значно розходяться. Його розглядають як продуктивну активність та як суб’єктний досвід (А.К. Осницький), як модель поведінки (А. Ребер), як певні види здібностей (К.К. Платонов).

Останнім часом інтерес дослідників зосереджується на вивченні різноманітних феноменів самостійності особистості, таких як: саморегуляції (О.В. Максим, Л.Г. Дика, В.І. Моросанова), самоствердження (Н.Є. Харламенкова), самопрезентації (А.Н. Лебедев), самовизначення (А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко), самореалізації (З. В. Галажинський, Л. А. Коростилева, І. В. Солоднікова).

Особливої уваги заслуговує системне дослідження Г.С. Пригіна [6], у якому розроблено концептуальні основи самостійності особистості, які розглядаються з позицій суб’єктної регуляції діяльності її особистісно-типологічних особливостей, що найбільш яскраво виявляються в “автономності” особистості – однієї з найважливіших інтегративних якостей.

Цікавим у напрямку дослідження самостійності є особистісна безпорадність і самостійність, які у дослідженні Д.О.Цірінг розглядаються як протилежні характеристики особистості. На думку автора, феномени самостійності і особистісної безпорадності тісно пов’язані з рівнем життестійкості суб’єкта. Це підтверджується тим, що життестійкість позитивно корелює з креативністю і схильністю до новаторства, які є когнітивною складовою самостійності. А також негативно корелює з показниками депресії і тривожності, що входять до емоційного компонента безпорадності. Однак, відмічає дослідниця, природа взаємозв’язків особистісної безпорадності, самостійності і життестійкості та їх механізми потребують детального вивчення [11]. Життестійкість являє собою систему переконань про себе, світ і відносини зі світом.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння витоків та джерел розвитку самостійності особистості як психологічного утворення, необхідно звернутися до більш глибоких теорій вивчення особистості, на основі яких можна простежити окремі аспекти та визначити найбільш загальні закономірності процесу становлення самостійності впродовж різних етапів онтогенезу. На їх основі відтак визначити можливості цілеспрямованих психологічних впливів

на процес формування самостійності майбутніх фахівців в умовах ВНЗ. Цікавою в контексті задач нашого дослідження є концепція внутрішньої мотивації Е. Десі [12]. Джерелом цієї мотивації автор бачить потребу автономності та самовизначення. Основна ідея цієї концепції зводиться до того, що для людини життєво важливо бути незалежною, здатною до самовизначення, діючою у відповідності до своєї мотивації, що йде зсередини, а не контролюваною зовні. Для того, щоб у людини з'явилась «внутрішня мотивація» діяти в якомусь напрямку, необхідно надати їй можливість вибору.

О.В. Сидоренко виділяє концепцію внутрішньої мотивації як дуже важливу для ідеології запропонованого нею мотиваційного тренінгу [9].

Автор вважає, що мотивація передбачає створення умов, у яких у людини пробуджуються її власні мотиви. Мета мотиваційного тренінгу – оволодіння методами активізації мотивів людини і використання енергії актуально діючих мотивів. «Мотивація як система дій, – це, в сутності, створення збагаченого стимулами і можливостями середовища, в якому кожна людина актуалізує свої мотиви. Мотивована поведінка – це завжди результат вибору, усвідомленого або неусвідомленого, а не механічний наслідок підштовхування палочкою-стимулом» [9, с. 85].

Цікаві ідеї у контексті становлення самостійності зустрічаються у дослідженнях присвячених ідентичності особистості. У вітчизняній психології формування ідентичності пояснюється, як розвиток особистості через «привласнення» своєї «всебічної сутності»: Л. С. Виготський розробив теорію інтеріорізації, яка показує, що «через інших ми стаємо самим собою», «особистість, як і будь-яка вища психічна функція проходить через зовнішню стадію розвитку, тому що вона є спочатку соціальною». Механізмами розвитку особистості є ідентифікація та відокремлення. Розкриваючи механізм відокремлення у контексті соціалізації, деякі автори вводять для його позначення термін «автономізація» [3].

Ідентифікація – процес емоційного та змістового ототожнення себе з іншою людиною, групою, зразком. Розрізняють інтеріоризаційну ідентифікацію, «привласнення» і «відчуття» іншого, та екстеріоризаційну ідентифікацію перенесення своїх почуттів і мотивів на іншого. У взаємодії ці ідентифікаційні механізми дають можливість індивіду розвиватися, рефлексувати і бути адекватним соціальним очікуванням.

Автономізація є механізмом відстоювання окремим індивідом своєї природної і людської сутності, можливість виділити себе із загального цілого; зайняти особливе становище у суспільстві. Ідентифікація та автономізація розглядаються як діалектично пов'язані механізми: ідентифікація – механізм переживання суб'єктом ототожнення своєї тотожності з об'єктом ідентифікації: іншою людиною або будь-яким об'єктом. Автономізація – прагнення індивіда виділитися з-поміж інших, переживання суб'єктом своєї відстороненості від об'єкта. Об'єктивно ідентифікація виступає як механізм «присвоєння» індивідом своєї людської сутності, як механізм соціалізації особистості, а автономізація – як механізм індивідуалізації особистості. Мухіна В.С. виділяє

два рівні народження особистості. Рівень першого народження – привласнення структури самосвідомості, відбувається не тільки через механізм ідентифікації [3, с. 59]. Присвоєні елементи структури самосвідомості наповнюються індивідуальним змістом і закріплюються в особистості завдяки її здатності до автономізації. Ідентифікація також вибіркова: зовнішні впливи завжди опосередковуються внутрішнім змістом, позицією особистості. Здатність до автономізації – це перш за все позитивна здатність до утримання, захисту, збереження індивідуального. Рівень другого народження особистості, пов'язаний із формуванням світогляду. Проявом активної волі, через який у соціумі реалізується світогляд, є самостійність. І хоча цієї самостійності особистість вчиться через приклади значущих осіб, з якими вона ідентифікується, самостійність неодмінно вимагає здатності до автономізації. На цьому етапі розвитку особистості механізм автономізації діє на емоційному та когнітивному рівнях, це дає можливість при взаємодії з іншими людьми «зберігати своє обличчя» не тільки на емоційному, а й на раціональному рівні. Розглядаючи гіперфункцію механізмів ідентичності особистості, слід зазначити, що при депривації особистості бажаний рівень *автономізації* може замінитись відчуженням, а недостатній рівень автономізації та гіперфункція ідентифікації стати причинами розмитої ідентичності, *співзалежності* особистості.

В.С. Мухіна також відмічає, що саме в юності загострюється потреба до автономізації, прагнення захистити свій унікальний світ від вторгнення сторонніх та близьких людей для того, щоб через рефлексію зміцнити відчуття особистості, щоб зберегти свою індивідуальність, реалізувати свої домагання на визнання [3, с. 167]. Підліток, пізнаючи себе через призму інших, орієнтується на те, «який я серед інших, наскільки я схожий на них», старшокласник більшою мірою орієнтується на те, який він в очах оточуючих, наскільки він відрізняється від інших і наближається до свого ідеалу.

За ствердженням М.В. Савчина, Л.П. Василенко, відкриття юнаком свого неповторного внутрішнього світу, індивідуальності своєї особистості полягає в тому, що старший школяр починає сприймати свої переживання, емоції як стан свого внутрішнього «Я», усвідомлює свою неповторність, неподібність до інших. Відкриття свого внутрішнього світу збуджує радість, хвилювання і супроводжується тривогою [8, с. 238]. А І. Ю. Кулагіна вважає, що внутрішнє «Я» особистості старшокласника не тотожне зовнішній поведінці, що актуалізує проблему її саморегулювання (самоконтролю, самооцінки, корекції, планування тощо) [2, с. 349].

Юнацьке «Я» ще невизначене, його усвідомлення нерідко супроводжується тривогою або відчуттям внутрішньої порожнечі, яку необхідно чимось заповнити. У зв'язку з цим посилюється потреба у спілкуванні, яке, попри те, стає більш вибіркоким. Опинившись на порозі дорослості, старшокласники спрямовані у майбутнє. Реалізація основних потреб цього віку призводить до відносної стабілізації особистості, формування "Я-концепції", світогляду. Центральним новоутворенням стає

самовизначення — професійне та особистісне. Саме в період ранньої юності виявляється свідоме позитивне ставлення до навчання. Все це дає можливість в цей віковий період здійснювати пошуки сенсу життя.

Про процес формування автономності особистості зустрічаємо у оригінальних концепціях зарубіжних авторів. Наприклад у теорії травми Ф. Рупперта. Автор переконаний, що для здорового душевного розвитку дитині необхідні симбіотичні потреби в теплі, захищеності, підтримці, любові і приналежності до сім'ї, які мають бути задоволені. Водночас прагнення дитини до автономності також має бути задоволеним. При цьому автономність розуміється автором як самостійність, незалежність, свобода, здатність себе забезпечувати і нести відповідальність за себе [7].

Автономність і псевдоавтономність мають свої характеристики. Так для автономності характерними є самостійність у стосунках, прийняття допомоги у випадку необхідності, довіра, реалістична самооцінка. На протилежному полюсі – псевдоавтономності – ізоляція і занурення у себе, страх залежності, недовіра як базове відчуття, переоцінка власних можливостей.

Дослідники проблем співзалежної та протизалежної поведінки звертаються до більш глибоких механізмів становлення самостійності [10]. Співзалежні люди зазвичай розвивають згорнуте хибне Я, вони виглядають слабкими і безпорадними. А особистість із протизалежною поведінкою розвиває роздуте хибне Я. Особистість із співзалежною поведінкою більше схильна до депресії, а з протизалежною поведінкою більше схильються до грандіозності, щоб не відчувати депресії. Щоб завершити процес психологічного народження необхідно побороти внутрішню боротьбу між двома «уявними» протилежними силами: природнім *прагненням до злиття і близькості* і таким же сильним прагненням до емоційної *сепарації та самовизначення*. Якщо процес психологічного народження не завершився, прагнення до злиття і єднання буде піднімати сильний страх «поглинання». Цей досвід може переживатися як смерть чи розривання на частини. Протилежна сила – сепарація може породжувати сильний страх екзистенційної самотності, вигнання, відторгненості. Управління цими сильними переживаннями вимагає духовної мужності. Карл Юнг говорив, що такий досвід необхідний для того, щоб завершити процес, який називається індивідуацією. Юнг розглядав цей процес як одночасно психологічний і духовний. Він закликав людей шукати свою духовну істину всередині себе.

Після завершення процесу психологічного народження з'явиться глибоке відчуття, того ким особистість є насправді, вона зможе справлятися з проблемами і конфліктами, відчуваючи мінімум стресу, зберігаючи відчуття, що і Вона і Інші є добрими. Тоді є можливість зберігати постійність об'єкта, справляючись із більшістю життєвих проблем. За таких умов особистість зможе одночасно бути у близькості й інтимності та виявляти сепарацію тоді, коли захоче цього. Регіна Клос у своїй книзі «Провина – знак події?» сформулювала цю задачу так: «Встановлення дитиною меж власної поведінки і гарантія емоційної врівноваженості для дітей залежать від прийняття

дорослими на себе функції допоміжного Я там, де організація власного Я і особи дитини ще не досягла достатнього розвитку. За таких відносин відбувається зміцнення особистості дитини, оскільки зовнішня стабільність (забезпечувана функцією допоміжного Я) поступово переходить у внутрішню. Таким чином, дитині вдається засвоїти обмеження зовнішнього світу. Її *самостійність*, що зростає, зробить згодом зайвим зовнішній контроль» [1].

В. А. Петровський говорить про те, що в процесі розвитку дитини в неї з'являється потреба в *саморегламентации*, тобто встановленні ним своїх власних правил, норм, обмежень і заборон. На його думку, потреба в регламентації є мотивуючим чинником активності підлітка, а значить, служить одночасно причиною внесення обмежень, а з іншого – визначає джерело активності, спрямованої на їх подолання [4].

Таким чином, саморегламентация забезпечує як би «перехід» від орієнтації на батьківські норми і правила до власних, суб'єктних проявів.

В історії розвитку особистості як суб'єкта свідомості і діяльності підлітковий вік є кульмінаційним. Саме в цьому віці особистість відкриває для себе свою здатність бути автором власних вчинків, життєвих обставин, біографії. Саме на цьому рубежі дитина з об'єкта турбот стає суб'єктом саморозвитку.

Зрозуміло, ця кульмінаційна подія психічного розвитку готується всією історією дитинства. *Самостійність*, відповідальність, ініціативність – усі ці якості, що є неодмінними умовами саморозвитку, тією чи іншою мірою властиві навіть немовлятам. Ситуація кардинально змінюється лише в підлітковому віці: «Ці острівці зливаються в материк, на якому ще довго залишаються більш-менш великі області несамотійності, безініціативності, безвідповідальності, дослідженням і підкоренням яких людина займається все життя» [5].

Серед головних труднощів при роботі з формування самостійності майбутніх фахівців можна виділити наступні:

- нерозуміння психологічних механізмів розвитку феномена самостійності на різних етапах онтогенезу, причин та чинників, що його конституують;
- відсутність належної системності в роботі з розвитку самостійності;
- перевага методів переконання, недостатній вплив на емоційну сферу і на самосвідомість студентів;

недостатність реалізації адекватних принципів та підходів до здійснення завдань з цілеспрямованого розвитку самостійності майбутніх фахівців.

Висновки. Таким чином, самостійність виступає важливим показником сформованості особистості. Самостійність є складною інтегративною якістю особистості, що пов'язана із такими структурами як Я-концепція, ідентичність, автономність, мотиваційна сфера, здатність до вибору тощо. Визначається умінням свідомо керувати своєю поведінкою, практичною діяльністю, відповідно до власних поглядів і переконань, долати перешкоди на шляху до реалізації обраної програми життєдіяльності.

Література

1. Бютнер К. Жить с агрессивными детьми / К. Бютнер; пер. с нем. – М. : Педагогика, 1991. – 144 с.
2. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: [Полный жизненный цикл развития человека] :учеб пособ. для Вузов / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колюцкий. – М., 2002. – 468 – с. 50.
3. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития : учеб. для студ. высш. учеб. заведений, обуч. по спец. "Педагогика и психология", "Социальная педагогика", "Педагогика" / В. С. Мухина. – 12-е изд., стер. – М. : Академия, 2009. – 638 с. – (Высшее образование).
4. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности : Российский открытый ун-т. / В. А. Петровский. – М: ТОО «Горбунок», 1992. – 80 с.
5. Поливанова К. Н. Психология возрастных кризисов / Н. К. Поливанова. – М. : Академия, 2000. – 184 с.
6. Прыгин Г.С. Психология самостоятельности: Монография. // Г.С. Прыгин – Ижевск, Набережные Челны: Изд-во Института управления, 2009. – 408 с.
7. Рупперт Франц. Травма, связь и семейные расстановки. Понять и исцелить душевные раны. / Франц Рупперт. – М. : Институт консультирования и системных решений, 2010. – 272 с.
8. Савчин М.В. Вікова психологія: [Навчальний посібник] / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.
9. Сидоренко Е. В. Мотивационный тренинг / Е.В. Сидоренко. – СПб : Речь, 2000. – 234 с.
10. Уайнхолд Б. Противозависимость: бегство от близости / Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд ; пер. с англ. Е. Бабенко, Г. Смолин. – Каменец-Подольский : Аксиома, 2009. – 238 с.
11. Циринг Д. А. Самостоятельность и беспомощность у студентов высших учебных заведений / Д. А. Циринг // Высш. образование сегодня.– 2008.– № 6.– С.48–50.
12. Deci E. L. A motivational approach to self : Integration in personality / E. L. Deci, R. M. Ryan // Nebraska Symposium on Motivation : Vol. 38. Perspectives on motivation / [ed. R. Dienstbier]. – Lincoln : University of Nebraska Press, 1991. –P. 237 – 288. 24.

References transliterated

1. Bjutner K. Zhit' s agressivnymi det'mi / K. Bjutner . – М. : Pedagogika, 1991. – 144 s.
2. Kulagina I.Ju., Koljuckij V.N. Vozrastnaja psihologija : [Polnyj zhiznennyj cikl razvitija cheloveka]: ucheb posobie dlja vuzov/ I.Ju. Kulagina, V.N. Koljuckij. – М., 2002. – 468 s. 50.
3. Muhina V. S. Vozrastnaja psihologija: fenomenologija razvitija : ucheb. dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij, obuch. po spec. "Pedagogika i psihologija", "Social'naja pedagogika", "Pedagogika" / V. S. Muhina. – 12-e izd., ster. – М. : Akademija, 2009. – 638 s. – (Vysshee obrazovanie).
4. Petrovskij V. A. Psihologija neadaptivnoj aktivnosti : Rossijskij otkrytyj un-t. / V. A. Petrovskij. – М: ТОО «Gorbunok», 1992. – 80 s.
5. Polivanova K. N. Psihologija vozrastnyh krizisov / N. K. Polivanova. – М. : Akademija, 2000. – 184 s.
6. Prygin G.S. Psihologija samostojatel'nosti: Monografija. // G.S. Prygin – Izhevsk, Naberezhnye Chelny: Izd-vo Instituta upravlenija, 2009. – 408 s.
7. Ruppert Franc. Travma, svjaz' i semejnye rasstanovki. Ponjat' i iscelit' dushevnye rany.

/ Franc Ruppert. – M. : Institut konsul'tirovanija i sistemnyh reshenij, 2010. – 272 s.

8. Savchin M.V., Vasilenko L.P. Vikova psihologija: [Navchal'nij posibnik] / M.V. Savchin, L.P. Vasilenko. – K.: Akademvidav, 2005. – 360 s.

9. Sidorenko E. V. Motivacionnyj trening / E.V. Sidorenko. – SPb. : Rech', 2000. – 234 s.

10. Uajnhold B. Protivozavisimost': begstvo ot blizosti / B. Uajnhold, Dzh. Uajnhold ; per. s angl. E. Babenko, G. Smolin. – Kamenec-Podol'skij : Aksioma, 2009. – 238 s.

11. Ciring. D. A. Samostojatel'nost' i bespomoshhnost' u studentov vysshih uchebnyh zavedenij / D. A. Ciring // Vyssh. obrazovanie segodnja. – 2008. – № 6. – S. 48–50.

12. Deci E. L. A motivational approach to self : Integration in personality / E. L. Deci, R. M. Ryan // Nebraska Symposium on Motivation : Vol. 38. Perspectives on motivation / [ed. R. Dienstbier]. – Lincoln : University of Nebraska Press, 1991. –R. 237 – 288. 24.

Павлюк М.М. Самостоятельность будущих специалистов: истоки становления и перспективы целеустремлённого развития

Аннотация. В статье рассматриваются психологические механизмы развития самостоятельности как личностного качества будущих специалистов. Предпосылки становления отдельных компонентов самостоятельности. Раскрыт потенциал психологических теорий личности в контексте природы самостоятельности, глубинных истоков феномена выученной беспомощности как противоположного полюса самостоятельности как системного качества личности. Определены перспективы их применения в целенаправленном развитии самостоятельности будущих специалистов в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: самостоятельность, будущие специалисты, профессиональная подготовка, выученная беспомощность, компоненты самостоятельности.

Pavliuk M.M. Self-dependence of future specialists: sources of formation and prospects of goal-oriented development

Annotation. The article discusses psychological mechanisms of self-dependency as a personal trait of future professionals; background for certain components of the self-dependence. Potentials of psychological theories of personality are revealed in the context of self-dependence nature as well as deep origins of the phenomenon of acquired helplessness as the opposite pole of self-dependency as a systemic trait of a personality. The prospects of their application for goal-oriented development of self-dependence of future specialists during their vocational training are determined.

Key words: self-dependence, future specialists, vocational training, acquired helplessness, components of self-dependence.

Актуальні проблеми психології Т.9. Вип.6 .2015. ISSN 2072-4772